

פרשת ויחי - ויישם בארון במצרים

מוקדש ע"י משפחת עתשלוס לע"נ מרים בת יצחק ורבקה ז"ל - ט' בטבת

"כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו נהיה כמצרים... וכיון שעשו כן הפך הקדוש ברוך הוא האהבה שהיו המצריים אוהבין אותן לשנאה" (שמות רבה א', ח')

לפי דברי המדרש, אפשר להסתכל על העמדה העוינת של המצרים בכלל ושל מלך מצרים בפרט, כעונש. במקביל, ניתן לראות זאת כהתערבות א-לוהית לסכל את מידת ההתבוללות של בני ישראל. מנקודת המבט של כנסת ישראל וייעודה ההיסטורי, אפשר להסביר שמאת ה' הייתה זאת. הגיע העת למימוש נבואת אברהם "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם" (בראשית ט"ו, י"ג). בני ישראל כבר היו בארץ לא להם, ועכשיו הגיע שלב השיעבוד. על כן, קם מלך חדש על מצרים שעשה את עצמו כלא יודע את יוסף.

אולם, אם נדון בסיפור מנקודת מבט אנושית, עולה מחדש השאלה כיצד אפשר להסביר את עמדת המלך החדש? כמובן, שאלה זו מטרידה עוד יותר, לדעה הסבורה שמדובר באותו מלך. מהם הדברים שהשפיעו על המלך, שכל כך התפלא מהחכמה והתבונה של יוסף עד שהפקיד אותו על כל ארץ מצרים, לשנות את יחסו אליו מן הקצה אל הקצה?

ההערכה של פרעה כלפי יוסף הייתה כל כך גדולה עד שהזמין את משפחת יוסף לבירת מצרים, כפי שראינו בשבוע שעבר. ההערכה באה לידי ביטוי גם בלווייה המלכותית לה זכתה יעקב, כאשר נפטר:

"ויעלו אתו כל עבדי פרעה זקני ביתו וכל זקני ארץ מצרים... ויעל עמו גם רכב גם פרשים ויהי המחנה כבוד מאד. ויבואו עד גורן האטד אשר בעבר הירדן ויספדו שם מספד גדול וכבוד מאוד ויעש לאביו אבל שבעת ימים. וירא יושב הארץ הכנעני את האבל בגורן האטד ויאמרו אבל כבוד זה למצרים על כן קרא שמה אבל מצרים אשר בעבר הירדן" (בראשית נ', ז'-א)

התורה לא מספרת על מאורע כלשהו שהתרחש, מאז אותם ימים של הערכה וכבוד, שיכול להסביר את המפנה הדרמטי של פרעה ביחס ליוסף ומשפחתו. שאלות אלו פחות מטרידות אם מדובר על מלך חדש, אם כי עדיין יש מקום להתחבט בהן.

בכל אופן, מלבד פרעה עצמו, יש לדון גם במפנה שחל על המוני העם ביחס ליוסף. בשבע שנות הרעב הם ראו את יוסף כמי שהציל את מצרים. הייתה להם הערכה גם לאנושיות בה הוא כלכל אותם "ויאמרו החייתנו" (בראשית מ"ז, כ"ה).

בהתאם לכך, כאשר מת יעקב נאמר:

א. אשר לא ידע את יוסף

חז"ל קבעו ש"שבעים פנים לתורה" (במדבר רבה י"ג, ט"ז, זוהר בראשית מז: ועוד), דהיינו שהתורה מתפרשת בדרכים רבות. מכאן נובע, שיש ללמוד את התורה על רבדיה השונים, על מנת להעריך נכון את המורכבות והעומק של התורה.

על כן, בבואנו לדון בסיפורו של יוסף, עלינו להיות מודעים לכך שמדובר בסיפור דתי שהוא גם סיפור אנושי. מצד אחד, הסיפור משפיע על ההיסטוריה של עם ישראל ועל הגשמת ייעודו העתידי. מאידך, מדובר בסיפור על אנשים פרטיים. במילים אחרות זהו סיפור המכיל בתוכו, לצד מסרים א-לוהיים, גם לקחים מוסריים.

בתחילת ספר שמות נאמר "ויקם מלך חדש על מצרים..." (שמות א', ח'). גדולי אמוראי בבל, רב ושמואל, נחלקו בפירוש המילה "חדש" בהקשר זה: "רב ושמואל חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו. מאן דאמר חדש ממש דכתיב 'חדש', ומאן דאמר שנתחדשו גזירותיו מדלא כתיב וימת וימלוך" (עירובין נג.).

הגמרא ממשיכה ודנה בהמשך הפסוק, "אשר לא ידע את יוסף". לדעה שנתחדשו גזירותיו יש לשאול, הרי היה מלך ישן וממילא כבר ידע את יוסף! על כך משיבה הגמרא:

"מאי אשר לא ידע את יוסף דהוה דמי כמאן דלא ידע ליה ליוסף כלל" (שם)

לכאורה, גם לדעת מי שאומר שמלך חדש היה יש מקום לשאול את שאלת הגמרא. הייתכן שבאמת אותו מלך חדש לא שמע אודות יוסף, המשנה למלך שהציל כל ארץ מצרים מרעב?!

משום כך מסתבר, שהפתרון שהציעו חז"ל, לפיו המלך אכן הכיר את יוסף אך עשה את עצמו כאילו לא ידע, נכון לדברי הכל. אותו מלך, בין שהיה חדש ובין שהיה ישן, הכחיש את תפקידו של יוסף בהצלת מצרים, ואולי אף חשד בנאמנותו של יוסף ושל משפחתו. עלינו לנסות להבין, מה היו הגורמים שהביאו למציאות הזאת. מה גרם למלך מצרים לשכוח את כל אשר עשה יוסף למענו ולמען מצרים? מה הביא אותו להסתכל על בני ישראל כאיום לביטחון הלאומי של מצרים?

חז"ל במדרש דנו בשאלה זו מנקודת מבט דתית:

שהטילו דופי בנאמנותו לצרפת. עכשיו מתברר שהייתה מידה מסוימת של אמת בהאשמות הללו

לכאורה, אנו מזהים תופעה דומה ביחס לפרעה ויוסף. פרעה שחרר עבד עברי מבית הסוהר ומינה אותו למשנה למלך, שינה את שמו לצפנת פענח וחיתן אותו עם מצריה, וראה אותו כמצרי לכל דבר. פרעה סמך על צפנת פענח ללא גבול ונתן בו אמון מלא שיפעל לטובת המלוכה ולטובת מצרים.

כאשר נודע לו שאחי יוסף הגיעו למצרים, פרעה הזמין את כל בית אביו להצטרף לאומה המצרית. יתרה מזו, פרעה אף ביקש להזמין את בית יעקב לבוא אליו לעיר הבירה. כפי שראינו בשבוע שעבר, רק בעקבות התערבותו של יוסף הסכים פרעה להושיבם בארץ גושן, תוך כדי הצעה למנות אנשי חיל ביניהם לשרי מקנה. כאשר מת, זכה יעקב לכבוד מלכותי. חנטו אותו, כנהוג רק לבני משפחת המלוכה, וגם ציינו שבועים יום של אבל לאומי לכבודו.

בהקשר זה, הבקשה להוציא את יעקב ממצרים על מנת לקבורו בארץ כנען, מהווה סטירת לחי מהדהדת מבחינה לאומית. הייתכן שכל מצרים יתאבלו שבועים יום עבור עברי זקן?! הרי המצריים לא יכלו אפילו לאכול לחם במחיצת העברים!

בעקבות זאת, יוסף מוצא את עצמו במצב מביך, כפי שניתן להבחין מההתפתלויות שלו בבקשו לקבור את אביו במערת המכפלה. אין הוא מעז לבקש זאת מפרעה באופן ישיר, אלא מעביר את בקשת אביו בצורה עקיפה דרך בית פרעה:

"וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר אם נא מצאתי חן בעיניכם דברו נא באזני פרעה לאמר. אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני ועתה אעלה נא ואקברה את אבי ואשובה" (בראשית נ', ד') במקום האמירה ה"פוגענית" של יעקב, "אל נא תקברני במצרים" (שם מ"ז, כ"ט), יוסף מתקן את הדברים לנוסח דיפלומטי. בפי יוסף, אמירתו של יעקב נשמעת מתונה יותר, "בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני".

כאמור, פרעה הסכים. אבל, לפי רש"י הסיבה שהסכים לכך הייתה רק בגלל השבועה.

כגודל האמון כן גודל הרגשת הבגידה, כאשר מתברר שיוסף הוא רק צפנת פענח כלפי חוץ. בפנים, הוא נשאר יוסף העברי. כך, לפתע יש מקום לחשוד ביוסף ובמשפחתו, האם הם באמת נתינים נאמנים של פרעה ואזרחים נאמנים של מצרים, או שמא נשארו עברים ונאמנים יותר לשורשם העברי?

ג. רק טפם וצאנם ובקדם עזבו בארץ גושן

כבר בשעת הלוויה של יעקב, אפשר לשמוע את צלילי הגלות. כאשר בית ישראל הלכו לארץ כנען לקבור את יעקב, כתוב:

"רק טפם וצאנם ובקדם עזבו בארץ גושן"

"ויבכו אותו מצרים שבועים יום" (שם נ', ג') משמע, שהמצרים עצמם התאבלו על מותו של אבי יוסף.

בעזרת אלו חוקי התנהגות אנושיים נוכל להסביר את מה שנראה כבגידה ביוסף שהציל את מצרים? איזו דינמיקה חברתית גרמה להפיכת בית יעקב מיקירי הצבור לאויבי העם?

שאלות אלו לא מגיעות רק ממקום של סקרנות היסטורית. שאלות אלו נובעות גם מתוך תקווה שנוכל לגלות דרכם מסרים תורניים חשובים, על ידי התעמקות ברובד של הסיפור המקראי האנושי. נניח שאלות אלו בצד, ונתבונן בתחילת הפרשה.

ב. קבור את אביך כאשר השביעך

פרשתנו פותחת בבקשת יעקב להיקבר בארץ ישראל. לכאורה, מדובר בבקשה צנועה ופשוטה שלא יהיה ליוסף שום קושי להסכים לקיימה. בכל זאת, יעקב דורש מיוסף שבועה:

"שים נא ידך תחת ירכי... (בראשית מ"ז, כ"ט) יוסף אמנם מסכים, אבל לא נשבע. בשלב זה, יעקב חוזר ודורש שבועה:

"ויאמר השבעה לי..." (שם ל"א)

פה יש לשאול, כמובן, מדוע יוסף נמנע מלהישבע בתחילה. במקביל עולה התמיהה, מדוע יעקב לא האמין ליוסף. מדוע הוא התעקש דווקא על השבועה? הייתכן שיעקב חשש שיוסף לא יעמוד בדיבורו?! רש"י התייחס לקושי זה בפירושו על דברי פרעה, "עלה וקבור את אביך כאשר השביעך" (שם נ', ו'), וכך כתב: "ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך"

(רש"י בראשית נ', ו')

לפי רש"י, אילולי נשבע יוסף לא היה פרעה מניח לו לקבור את אביו במערת המכפלה.

אולם, דברי רש"י עצמם צריכים ביאור. מדוע היה פרעה מתנגד לצוואת יעקב ובקשתו הצנועה, להיקבר בקבר אבותיו?

כדי להסביר נקודה זו, אביא דברים ששמעתי ממורי ורבי הרב יוסף סולובייצ'יק זצ"ל. מו"ר סיפר סיפור ששמע מאחד הקרובים לברון רוטשילד, הנדיב הידוע. רוטשילד נפטר בתרנ"ה ונקבר בפריז, ובשנת תרצ"ה החליטה משפחתו להעלות את עצמותיו ואת עצמות אשתו ולקברם ברמת הנדיב בזכרון יעקב. כאשר הגנרל שארל דה גול שמע על התכנית, הוא התקשר לבנו הצעיר של רוטשילד, ואמר לו ברוח דברים אלו:

"תמיד התייחסתי לבני משפחת רוטשילד כצרפתיים נאמנים, השונים רק בדתם. אבל הבה נשאל; מיהו צרפתי נאמן? אחד שגדל בצרפת, חונך בבתי ספר צרפתיים, ששפת האם שלו היא צרפתית, שמוכן למות לשם הגנת צרפת ואחד שכאשר הוא מת הוא נטמן באדמת צרפת. אני לא יכול להעלות על דעתי צרפתי טוב שנטמן במקום אחר. אני הכרתי את הברון וסמכתי עליו ללא גבול. תמיד הגנתי עליו מאלו

חש צורך להבטיח לפרעה שכוונתו היא לחזור למצרים אחרי הקבורה.

מסתבר, אם כן, שבתקופת יציאת מצרים פרעה התבסס על התקדים שנקבע בימי יוסף כאשר טפס צאנם ובקדם נשארו בארץ גושן על מנת להיות בטוחים שלא יברחו.

ספר בראשית מסתיים כאשר יוסף בעצמו משיב את אחיו שיעלו את עצמותיו ממצרים:

"וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקוד יפקוד

א-להים אתכם והעלותם את עצמותי מזה"

(שם, כ"ה)

יוסף, הלוא הוא צפנת פענח, אינו מעיז לבקש מפרעה להיקבר בארץ כנען. אין לו אלא לבקש מאחיו, שבבוא עת הגאולה, הם יזכרו אותו ויעלו את עצמותיו לארץ האבות. ריח חזק של תחילת השיעבוד נודף מסיוס הספר:

"וימת יוסף בן מאה ועשר שנים... ויישם בארון

במצרים" (שם כ"ו)

יש לשים לב לעובדה, שיוסף העביר את הבקשה לקבור את יעקב במערת המכפלה דווקא דרך בית פרעה, ולא דרך עבדי פרעה. לכאורה, הסיבה לכך היא שמדובר בבקשה בעלת אופי משפחתי רגיש, ויוסף העריך שלמשפחת פרעה תהיה אוזן קשבת יותר וגם יותר השפעה על פרעה, בתחום זה.

אולם, ייתכן ויש לכך סיבה נוספת. כפי שראינו שבוע שעבר, חכמי החצר של פרעה לא התלהבו ממינויו של יוסף למשנה למלך. הבחירה בנער-עבד-עברי-אסיר על פניהם העליבה אותם. אין זה רחוק לטעון שקינאו בו, וגם אין זה רחוק לשער שראו במתח במערכת היחסים של פרעה ויוסף הזדמנות להתנגקם ביוסף.

אם כן, אנו מציעים שפרשת קבורת יעקב, אינה גורמת לחשדות חדשות המתעוררות מכאן ולהבא. ייתכן ויש התעוררות מחדש של מתחים ישנים, ושינוי בשיפוט ביחס לאירועי העבר.

כיצד הגיבו המצרים לבשורה שיוסף וביתו נשארו נאמנים למורשתם? התורה, כזכור, מספרת עד כמה העריכו אנשי מצרים את יוסף על הרגישות והאנושיות של תכניתו הכלכלית. מה גרם למפנה שבעקבותיו העם המצרי קיבל ללא עוררין את החשד שבני ישראל יבגדו במצרים בשעת מלחמה?

בתורה אין הסבר מפורש לכך, אך נראה שניתן למצוא רמז לכך בין השיטין.

התורה מדגישה את ההבדל בין התמיכה בבית אביו בשנות הרעב, לבין הדרך בו כלכל את מצרים.

בתחילת הפרשה כתוב:

"ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית

אביו לחם לפי הטף. ולחם אין בכל הארץ כי

כבד הרעב מאוד ותלה ארץ מצרים וארץ כנען

מפני הרעב" (בראשית מ"ז, י"ב-ג)

ואילו בסוף הפרשה נאמר:

(שם נ', ח')

פסוק זה תמוה. האם הייתה מחשבה שיקחו את הצאן והבקר? וכי דרכו של עולם להביא צאן ובקר ללוות את המת?!

נראה, שפסוק זה מתבהר לאור פסוקים דומים המופיעים בוויכוח בין פרעה למשה בנוגע למצטרפים להליכת שלושת הימים במדבר לזבוח לה'. בתגובה לשאלת פרעה "מי ומי ההולכים (שמות י', ח)", עונה משה:

"בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו ובבנותנו בצאננו

ובבקרנו נלך כי חג ה' לנו" (שמות י', ט')

פרעה מסרב לתת לטף ללכת ואומר:

"ויאמר אלהים יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח

אתכם ואת טפכם... לא כן לכו נא הגברים

ועבדו את ה' כי אותה אתם מבקשים..."

(שם, י'-א)

אחר כך, פרעה נכנע למשה ומסכים לטף אך דורש שהצאן והבקר יישארו במצרים:

"ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו את ה'

רק צאנכם ובקרכם יצג גם טפכם ילך עמכם"

(שם, כ"ד)

משה אינו מוכן לכך, ועונה:

"גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות ועשינו לה'

א-להינו. וגם מקננו ילך עמנו לא תשארו

פרסה..." (שם, כ"ה-כ"ו)

אחרי מכת בכורות, פרעה נאלץ לוותר גם לדרישה זו:

"גם צאנכם גם בקרכם קחו כאשר דברתם ולכו

וברכתם גם אותי" (שם י"ב, ל"ב)

מדוע פרעה התעקש שלא יקחו את ילדיהם, את צאנם ואת בקרם? מסתבר, שפרעה רצה ערבון כדי להבטיח שבני ישראל יחזרו למצרים לאחר שיזבחו לה' במדבר. לכתחילה, כמובן, העדיף שהילדים יישארו כערוכה לחזרתם. אולם בדיעבד, היה פרעה מוכן להסתפק בערבון כספי, בצאן ובבקר. לבסוף, פרעה היה צריך לשלוח את בני ישראל בלי שום ערבון.

לאור קריאה זו, ניתן לפרש גם את הנאמר אצלנו. ברור שאין שום סיבה לקחת צאן ובקר למסע לווייה, ואף הטף לא כל כך שייך. אולם, ההקבלה והקשר הלשוני¹ לוויכוח בין משה לפרעה, באים לרמוז שהמצרים אסרו על בני יעקב להוציא את טפם, צאנם ובקרם כאשר יצאו ללוויית אביהם.

בפסוק הזה יש, אם כן, ביטוי לחשד בבני יעקב ולחשש שמא ינצלו את קבורת יעקב על מנת לברוח לארץ

כנען אחרי שניצלו את המצריים בשנות הרעב.

בהקשר זה, יש לציין את דברי יוסף:

"ועתה אעלה נא ואקברה את אבי ואשובה"

(בראשית נ', ד')

הוספת המילה "ואשובה" נראית מיותרת במבט ראשון. אך לפי מה שביארנו, היא רבת משמעות. יוסף

1 גם איזכור הרכב והפרשים (בראשית, נ', ט') מזכירים יציאת מצרים.

נאמנות למצרים, כי אם בצורה בוגדנית על מנת שהוא ומשפחתו ישתלטו על מצרים. כדי לשמור על שלטון מצרי, מן הראוי להפוך את בני ישראל לעבדים. יש להוסיף, שיוסף הוא שהפך את העבדות למוסד המוני במצרים. נדמה שאין כאן אירוניה גרידא, כי אם ביקורת מרומזת על יוסף על שניצל את שנות הרעב כדי לשעבד את המצריים לפרעה⁵. בסופו של דבר, תכניתו הכלכלית של יוסף היא שזרעה את גרעיני העבדות של ישראל במצרים.

במעשה זה של האבות יש, כך נראה, סימן לאותם הבנים שבמשך הדורות הצליחו להשתלב בעמדות כוח בגלות. בנים אלו מוצאים את עצמם נקרעים בין חובותיהם למסורת הישראלית לבין הצורך לפעול בנאמנות כלפי שלטון זר.

האם יהודים אלו, גם כשהם עושים כמעט הכל בעד השלטון, מצליחים להתקבל כאזרחים מן המניין? או שמא, על אף כל מאמציהם, בסופו של דבר מטילים דופי בנאמנותם ומאשימים אותם, יחד עם שאר היהודים, כזרים שאי אפשר לסמוך עליהם בשעת משבר. כטענת המלך החדש:

"והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ"

(שמות א', י')

בשני השיעורים האחרונים, ניסיתי לשרטט את מורכבות הסיפור של יוסף במצרים. סיפור זה מלמד אותנו רבות על המציאות בה מתמודד היהודי בגלות, וראוי הוא למקומו הנכבד בכתבי הקודש.

"ואת העם העביר אותו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו... וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גושן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאוד"

(שם, כ"א-כ"ז)

כאמור, המצרים העריכו מאוד את פעלו של יוסף למענם בהתחלה. מאידך, הטיפול המועדף למשפחתו יכול לגרום לתרעומת. על כן, כל עוד ראו את ההעדפה הזו כחלק מיתרונות האצולה המצרית, דבר זה היה מקובל.

אולם, מה עלה בראשם ברגע שהתגלתה זהותו האמתית של יוסף ומשפחתו? מה חשבו כאשר התברר להם שבו בעת שיוסף העברי לקח את כל רכושם ושיעבדם עבור אוכל, הוא כלכל את כל משפחתו לחם לפי הטף²? מה חשבו כאשר התברר להם, שבו בעת שהעביר את האוכלוסיה מקצה גבול מצרים עד קצהו, משפחתו של יוסף העברי קיבלה אחוזה בטוב ארץ מצרים?

ד. ויקם מלך חדש במצרים

לאחר מות יוסף ואחיו וכל הדור ההוא, קם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף. למדנו במדרש על הכתוב "הפך לבם לשנוא עמו" (תהילים ק"ה, כ"ה):

"רבי חייא בשם ר' יוחנן ורבי יודן בשם רבי יהוצדק אתמול והקול נשמע וגו' וייטב בעיני פרעה ועכשיו הפך לבם לשנוא ויקם מלך חדש"

(מדרש תהלים ק"ה)

המדרש מנגיד את קבלת הפנים בה זכה בית יעקב ובניו בבואם למצרים לחשדנות שמסתכלים עליהם אחר כך. כאשר בית יעקב הגיעו למצרים, פרעה עצמו הזמין אותם להצטרף לעם המצרי ואף לבוא אליו לעיר הבירה. לעומת זאת, בתחילת ספר שמות ניצבת חשדנות כלפיהם כזרים בוגדניים אשר עשקו את מצרים ולאחר שצברו כוח גם מהווים סכנה לעצם קיומם.

מעניין הדבר, שלפי חז"ל החשד בנאמנותם של בני ישראל הגיע לשיאו דווקא כאשר הפרו ברית מילה ורצו להיות כאנשי מצרים³.

על כל פנים, המלך החדש הופך את בני ישראל לעבדים. דבר שמהדהד באוזנינו את הפסוקים:

"ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה..." (בראשית מ"ז, כ"ג)

וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גושן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד⁴

(שם כ"ז) יוסף העברי הפך את המצריים לעבדים, ואילו לבני ביתו נתן אחוזה בטוב הארץ. לא היה קשה למלך החדש לשכנע את המוני מצרים שיוסף לא פעל מתוך

2 משמע שנתן להם כל צרכם בלי לצמצם (לא כמו שפירש הספורנו שכוונת המקרא שקיבלו רק כדי צרכיהם ולא יותר).

3 על פי שמות רבה פרשה א פסקה ח שהבאנו בתחילת השיעור..

4 "ויפרו וירבו מאד" מזכיר את הכתוב בתחילת שמות "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאוד מאוד" (שמות א', ז').

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יאיר קאהן תשע"ו *
 * עורך: אורי יעקב בין *
 * * * * *
 * בית המדרש הווירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * * * * *

5 אמנם ראוי לשאול, מה היה לו ליוסף לעשות. האם היה צריך לפעול על פי צו מצפוני, על אף הסכנה הכרוכה בכך, או שמא היה צריך להתפטר, למרות שבמבחן התוצאה מצב המצריים היה גרוע יותר לולא תכניתו.